

**Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása
az európai udvarokban
a pozsonyi békekötés után (1627–1628)**

1625-ben új szakasz kezdődött a harmincéves háborúban: francia és svéd távol-ságtartás mellett határozott Habsburg-ellenes szövetség alakult. Anglia, Hollandia és Dánia szövetkezett Erdéllyel, a törökök pedig örömmel adtak engedélyt ehhez az akcióhoz. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem sikeres hadjáratot vezetett II. Ferdinánd német-római császár (1619–1637) ellen, ám a szövetségesek teljes elképedésére már 1626. október elején elküldte békeköveteit a császárhoz, és az év utolsó hónapjában meg is kötötték a pozsonyi békét. Ettől kezdve Bethlen Gábor Lengyelország trónjának megszerzésétől (svéd segítséggel) várta azt az erőfölleletet, amelynek birtokában esélyesebben harcolhat a középkori Magyarország egyesítéséért, illetve a török kiűzéséért. Dán, holland és angol szövetségeinek ugyanakkor magyarázattal tartozott, ezért indított követséget 1627 szeptemberében az európai udvarokhoz: egykori szövetségeit kívánta megnyugtatni, és elkezdte új szövetségi rendszerének kialakítását is.

Bethlen Gábor, aki 1613 óta ült az erdélyi fejedelem székében,¹ gyermektelen volt. Első felesége, Károlyi Zsuzsanna 1623-ban meghalt, és ezután szövetségi elképzeléseihez alakította házassági terveit is. Először II. Ferdinánd unokahúgát kérte meg informálisan, de a császári ház elzárkózott a frigytól. Ezután kérte meg a brandenburgi választófejedelem leányának, Katalinnak a kezét. Gyermekük tőle sem született. Testvérének, Bethlen Istvánnak két fiát azonban gonddal nevelte. A tehetségesebb ifj. Bethlen István volt, akit 1618-ban a heidelbergi egyetemen David Paraeussal taníttatott.²

Iktári Bethlen Péter 1625 márciusában indult külföldi tanulmányútra, a korban szinte egyedülállóan nagyszámú kísérettel.³ A két nevelőn – Tótváradjai Korniss Mihály, Tölcseki István – kívül iktári Bethlen János, vargyasi Daniel János, Abaffy László és Tornai Gáspár kísérte útján Leidenig. Ez a kíséret kiegészült Berlinig azzal a követséggel, amelyet Liszti Ferenc vezetett azzal a céllal, hogy a fejedelem számára megkérjék Brandenburgi Katalin kezét. Ez utóbbi társasághoz tartozott Kecskeméti Gergely is, a peregrináció Berlinig tartó szakaszának korabeli krónikása.

A Gyulafehérvárról induló társaság előbb Kassára, majd Lőcse, Boroszló, Berlin útvonalon az Odera melletti Frankfurtba ért. Az itt eltöltött egy év után, 1626. június végén Leidenbe indultak, és július 25-én valamennyien beiratkoztak az itteni egyetemre.

A peregrináció történetét e ponttól részletesebben kell tárgyalnunk, hiszen a Leidenben eltöltött egy év után döntött úgy id. Bethlen István és a fejedelem, hogy Cseffei Lászlót, Belső-Szolnok megye főispánját küldik ki az ifjú Péter mellé kísérőnek.

¹ Diplomáciájáról összefoglalóan ld. BENDA, 1981.

² LUKINICH, 1926.

³ A peregrináció történetének részletes összefoglalása, teljes bibliográfiával: *Adalékok*, 1990.

A peregrináció korabeli értékeléséről, illetve céljairól, várható és tényleges „eredményeiről” két szélsőséges véleményt idézünk. Az első Kecskeméti Gergelyé arról, hogy miért indult Péter erre a hosszú útra:⁴

„Sic bene compositis rebus prudentior oris
Adventique comes aliis legesque piumque
Et fas et mores populorum noscet et urbes,
Quidque suis tandem sceptris, quid denique vitae
Conveniat, primis mirari discet sb annis.
Hi fines etenim studiorum, haec meta viarum,
Ad quos deducunt superi discrimine nullo.

Petrus Bethlen ovans magna spe tendit ad astra
Et claros imitatus avos praelustria tentat
Moresque et leges hominum, quos diddita coleo
Dividit a nostris et verso Luna revisit
Lumine, totus avet vigili cognoscere mente.”

Ezzel szemben – és ugyanúgy nem elfogulatlanul – álljon itt Kemény János véleménye a peregrináció eredményéről: *„Az grófnak nem használta az peregrináció; corumpáltatván erkölcsse, semmirekellő emberré lőtt vala, nem mint az bátyja ifiabb Gróf Bethlen István ...”*⁵ Ez „eredmény” tehát nemigen váltotta valóra a célkitűzést.

A fennmaradt levelekből,⁶ amelyet a kísérők haza, az apának, id. Bethlen István-nak írtak, kiderül, hogy a valóság inkább ez utóbbi véleményhez állt közelebb. Korniss Mihály szerint mindent elkövettek, hogy megtanítsák németül, de nem ment. Péter tovább akart utazni Leidenből. Ezután a francia nyelvvel próbálkoztak, ezért egy „gall” gazdánál béreltek szállást. Egyéb tárgyak közül az aritmetikát erőltették, de nem akarta tanulni, és egyébként is unta a leideni tartózkodást. Az sem segített, hogy a legjobb tanárok tanították (Henricus Altingius és Johannes Polyander). Id. Bethlen István válaszleveleiből azonban azt is megtudjuk, hogy a két hazai nevelővel is bajok voltak – meghasonlás támadt Tölcskei és Korniss között, és Tölcskei jobbra a maga tanulmányaival volt elfoglalva; Leidenből ő nem is akart továbbmenni, egy évig szeretett volna még ott tanulni. Ezeknek az ellentéteknek elsimítására, és az ifjú Péter irányítására küldték ki Cseffei Lászlót, Bornemisza Ferencet és Pálóczi Horváth Jánost.

Volt azonban egy másik szempont is, amely miatt a választás éppen Cseffeiékre esett: Bethlen Gábor Kornissnak adott instrukciója 6. pontjában külön hangsúlyozta:

„Hogy specialiter papista városban mesterek hire es akartja nélkül tempomokat, collegiumokat temerario ne latogasson, paterekkel insidiose is titkon ne tractáljon ne is jelengesse kikkel jár és micsoda vallásu emberekkel.”

⁴ KECSKEMÉTI, 1626.

⁵ KEMÉNY, 1980.

⁶ A levelekből innen idézünk: *Adalékok*, 1990.

E kérdésben valóban lehettek gondok az egyébként katolikus Kornissal, mert az őt felváltó nevelő személyének megválasztásában már szempont volt az is, hogy az illető református legyen:

„Se Urunk eo felesége se en elmenkel fel nem tuttuk találni eddig a személyt, noha bizony valoba volnánk rajta; hanem ketelensegh alatt mivel az ido ennyire el telek im Doctor Schultetival indultunk Tractaban Urunk eo Felesege kglmes tettzesebol, ha fell vállalnaja, mivel igen Fo Deák, s feo Orator meind Nemetul mind Deákul, eo felole nem is gondolhatom hogj Papista vallasra igjekeznek Fijamat hajtani mind anyi látásra melto sok kulomb fele celebris Papista fu helyeken valo járasi közöttis semmi persvasioval es intimálásival is.”

Abban, hogy végül is Cseffeiékre esett a választás, jelentős szerepe volt tehát annak, hogy mindhárman reformátusok voltak. Érdekes tovább időzni az alkalmas személy kiválasztása körüli bonyodalmaknál: id. Bethlen István is írja, hogy alkalmas személyt – olyat, aki nyelveket ismer, tud viselkedni előkelő udvarokban, református és jó erkölcsű és még a neveléshez is ért valamennyit – Erdélyben nehéz fellelni. A Scultetusról szóló részt például így folytatja:

„Ez edgyen kívül immár nintis kirol tudgyunk gondolkodni...”

Aztán ugyane levél – később íródott – utószavában:

„Noha ez levelemet regen ez előtt meg irtam volt, de mivel a peregrinationa valo személyt olly nehez feltalalni, kinel nehezebb s ritkabba dologh ez mi szegeny nemzetünkben alig lehetett, ez miatt oly solitudom es busulasim voltak immar edgj időtől fogva kit meg sem irhatok, mert im Scultetusra vettuk vala bizonyos Conditok alatt, de eo Felsege meg nem nyughaték természetiben. Hanem az utan az Aszszonyunk eo Felsege Secreturiussaval keztuk vala tractalni, de abbanis sok difficultasok talalkoznak. E nehany idotol fogva mind igjekeztünk és szorgalmatoskodtunk. Hanem im ujobban eo Felsegenek tettzik, hogy Cseffei Laszló Urt bocsassa eo Felsege ugj mint ki fo Gondviselo legjen, mellette Bornemisza Ferencet (ki fo Franczuz, fo Deak es oda sokat lakot) bocsassa eo Felseghe ugj, hogj mindenekben Cseffei Urtol legjen függesek...”

Szalárdy Jánosnak a Bethlenéhez hasonlóan jó véleménye volt Cseffeiről. Krónikájának abban a részében, ahol Bethlen Gábort azért dicséri, hogy milyen gondot fordított testvéröccsei taníttatására, ezt írja:

„midőn az iskolából kivenné őket, becsületes tudós főrendek gondviselések, mint tottőri Cseffei László, Pálóczi Horváth János és többek gondviselése alatt... elküldvén őket... az haza jövőendő szolgálatjára őket készíteni, nevelni, gyarapítani, alkalmatosabakká tenni.”

Az új kísérők gondos kiválasztása mellett 1627 nyarán az apa, id. Bethlen István új instrukciót írt fiának, a fejedelem pedig Cseffei és Bornemisza Ferenc részére.

Ezek az útmutatásokon kívül a fejedelem ellátta őket ajánlólevelekkel: 1627. augusztus 27-i dátummal írt Pázmány Péternek – további ajánló sorokat kérve unokaöccse számára a keresztény udvarokba és a pápához –, Izabella hercegnőnek, XIII. Lajos francia királynak, Richelieu kardinálisnak, a velencei dózsénak. Ezenkívül értesítette a lőcsei tanácsot, hogy Cseffeiék az ő utasítására utaznak, kéri, segítsék őket útjukban. Id. Bethlen István pedig egy újabb levelet küldött Korniss Mihálynak.

1627. szeptember elején indult Cseffei és Bornemisza, Kassán csatlakozott hozzájuk Pálóczi Horváth János is. Október elejére értek Pozsonyba, ahol Pázmány Pétertől átvették a kért ajánlóleveleket, majd Bécsbe siettek. II. Ferdinánd október 14-i dátummal írt Izabella hercegnőnek, hogy Bethlen Pétert és kíséretét fogadja illoén. Ezt a levelet is feltehetően Cseffeiék vitték magukkal. Ezután Prága, Berlin útvonalon haladva november 19-én értek Hamburgba. Útjuk valamennyi állomásáról írtak a fejedelemnek, Cseffei az anyjának is, sajnos azonban e levelekről csak utalásokból tudunk. Az első fennmaradt levelek Hamburgból keltezettek. Innét kalandos hajóúton Amszterdamba, majd szekéren Leidenbe utaztak, ahol 1627. december 10-én találkoztak Bethlen Péterrel és kíséretével.

Nem sokáig időztek e városban, mert Bethlen Péter, Korniss Mihály, Pálóczi Horváth János, Bornemisza Ferenc és Cseffei továbbindult: 1628 januárjában Brédán és Antwerpenen át Brüsszelbe, Izabella hercegnő udvarába mentek, ahol is röviden időztek. Aztán Ostendéből Angliába hajóztak, ahol I. Károly (1625–1649) fogadást rendezett tiszteletükre. Londont, majd Oxfordot csodálták meg az erdélyi urak – összehasonlításához mindenütt a szász városok adták az alapot.

1628. március 22-én hajóztak el Angliából. A csatornán olyan látványban volt részük, amelyet kevés magyar ember élt át akkoriban: spanyol és holland hajó tengeri ütközetét látták.⁷ Cseffei igyekezett is rögtön papírra vetni élményeit, a látottakat, az érintett helyeken hallott történeteket, aktuális hadi eseményeket és minden számára érdekes, új dolgot megírt anyjának és barátjának, Monostorszegi Kún Istvánnak.

Francia földön Calais-ban kötöttek ki, onnan Párizsba utaztak, itt Péter és kísérete találkozott XIII. Lajos királlyal (1610–1643) és Richelieu kardinálissal (1545–1642). Aztán ismét egy nem szokványos kaland következett. Elkísérték Lajos seregét Rupella (La Rochelle) ostromára, ami azért is furcsállható, mert a városnak a katolikus francia király szemében egyrészt az volt a bűne, hogy hugenotta volt, másrészt pedig, hogy az, védelméről gondoskodandó, Angliával egyezkedett.

Felvetődött egy spanyolországi út lehetősége is, a fejedelem a pénzt is elküldte a költségek fedezésére, de Toulouse-on és Marseille-en át mégis inkább Itáliába utaztak. Először Firenzét keresték fel, ahol a herceg fogadta a társaságot, majd Rómába utaztak, hogy tisztelegjenek a pápa előtt, és lássák az Örök Várost.

Rómából Padován át Velencébe tartott a kis csapat, de Padovában Pálóczi Horváth János elvált tőlük, az itteni egyetemen folytatta tanulmányait. A többiek Velencében időztek néhány hónapot, majd 1628. október végén vagy novemberben értek haza Erdélybe.

Az egész út nyilvánvalóan diplomáciai küldetés is volt. A források sajnos nem teszik lehetővé a legáció tagjai politikai nézeteinek megítélését, de az angliai tárgyalá-

⁷ Nem néztünk utána ennek az eseménynek, de az élmény szempontjából nincsen is jelentősége.

sokat a velencei titkosszolgálat lehallgattatta. Elképzelhető, hogy a többit is, de erre vonatkozó dokumentumok eddig még nem kerültek elő. A velencei megbízott Londonban ez idő tájt Alvise Contarini volt, és a delegáció őt is felkereste. Több jelentésben (1627. október 5-től 1628. március 15-ig.)⁸ számolt be tapasztalatairól. Ezekben Bethlen Pétert csak „utazgató fiatalember”-nek nevezte, de Bornemisza Ferencről nagy tisztelettel beszélt. Az első irat szerint biztosította Bornemiszt, hogy Velence és Erdély céljai közösek, egyébként felsorolta, hogy kivel találkozott a delegáció. A második irat már több információt tartalmaz. Buckingham herceg ugyanis számon kérte Bornemisza Bethlen fejedelem békekötését, ezt Dánia és a protestáns szövetség cserbenhagyásának minősítve. Bornemisza válaszában elmondta, hogy szerinte és ura szerint nem tettek mást, mint Anglia, akinek a konstantinápolyi követ szavain kívül más támogatását még nem látták. Anglia olyan messze van Erdélytől, hogy a fejedelem azt sem tudja, hol van, és biztosan nincsen tapasztalatuk a török szomszédjaként (és alávetettjeként) való politizálásban. Erdélynek olyan szövetséges kell, akinek a törökökkel szembeni céljai hasonlóak. Contarini értékelése szerint Bornemisza a franciák híve, és emellett kijelentette, hogy Velence fontosabb Erdélynek, mint az összes európai udvar együttvéve. Contarini szerint ez utóbbi vélemény már inkább Bethlen Gáboré.

A Bethlen Péter halála fölötti gyászbeszédek (1646)⁹ ugyanakkor további támpontot is adnak abban a tekintetben, hogy a delegáció politikai küldetését értékeljük. A gyászbeszéd ugyanis részletesebben foglalkozik a delegáció és Bethlen Péter római látogatásával. Bethlen Gábor tudni szeretne volna, milyen esélye van egy esetleges Velence–Erdély–Habsburg összefogásnak a törökök ellen, amelyet a franciák legalább semlegességükkel, a pápa pedig tevőlegesen támogat. Ezen a ponton találkozott Bethlen Gábor és – a pápai fogadás lehetőségét is kieszaklő – Pázmány Péter politikai gondolkodása.¹⁰

Források

1.

A londoni velencei megbízott, Alvise Contarini jelentései a Tízek Tanácsának

London, 1627. október 5.

*(ASVe Senato, Dispacci d'Inghilterra, filza 30,
fol. 462rv, eredeti)*

„... all'ambasciatore d'Olanda medesimo il re con occasione dell'audienza ha detto tener lettere da Constantinopoli con quali viene assicurato che Gabor¹¹ ne Turchi tratteranno pace con l'imperator senza includervi l'interesse principi d'Alemagna et altri amici le cose che si desiderano facilmente si credano son di pregiudizio al publico et forse inventata sotto mano da Spagnoli acciò si continui il principiato camino a loro tanto profittevole.”

⁸ Angol nyelvű kivonatokban: *State Papers*, 1915. Most az eredeti iratok teljes szövegét közöljük.

⁹ *Temetési Pompa*, 1646.

¹⁰ BIRÓ, 1914.; BENDA, 1979.; HELTAI, 1984.

¹¹ Bethlen Gábor. A „Gabor”-ként említett személy mindig ő.

2.

London, 1627. október 13.

(*ASVe Senato, Dispacci d'Inghilterra, filza 30, fol. 469v–470r, eredeti*)

„... mi soggiunse [ti. a holland követ] pure che al medesimo effetto il re et la corte dove è stato questi giorni per il negotio delle sue navi facevano gran stato sopra la resolutione di Turchi di non adherir alla pace d'Ongaria senza l'inclusionione de principi d'Alemagna amici, che Ros scrivesse essersi seco doluti li ministri Ottomani che mentre egli insisteva per distornarli da essa pace il suo re non habbi mai contributo le somme promesse a Gabor; sopra che si fosse qui discorso nel consiglio di farne tener i ricapiti a Venetia havendo l'ambasciator così promesso che seguirebbe.”

3.

London, 1627. október 13.

(*ASVe Senato, Dispacci d'Inghilterra, filza 30, fol. 477v, 2da, eredeti*)

„... il soccorso non è ancor partito per la solita mancanza di danaro per la quale pure intendo non potersi far le rimesse costi per Gabor essendosi di tanto impegnato l'ambasciatore per divertir i Turchi dalla pace con l'imperatore.”

4.

London, 1628. február 29.

(*ASVe Senato, Dispacci d'Inghilterra, filza 30, fol. 848v, eredeti*)

„... Qui si trova un nepote¹² di Gabor giovane che dopo haver studiato a Leidem va vedendo il mondo. È stato a Brusselles molto honore dall'infanta. Qui ha veduto il re è stato a mia visitatione et io ho corrisposto con ogni termine d'honore. Il suo animo è un tale, che già fu a Costantinopoli riespedito in Transilvania coll'interprete dell'ambasciator Francese per gli affari delle mosse in tempo dell'eccellentissimo procurator Contarini¹³ e cavalier Giustiniano¹⁴ <de quali altrettanto si loda quanto d'esser stato ingannato dalle promesse degli ambasciatori Inglesi et Olandesi: mi parlò lungamente giustificando la ritirata del padrone et la disunione degli altri prencipi et che sempre sarà in petto suo di romper la pace tra Turchi et Cesarei.> Io li ho in piena maniera confermato la stima che Vostre Eccellenze fanno di quel prencipe, la costanza di conservar sempre seco una perfetta amicitia et la conoscenza che tengono dei suoi interessi niente disgiunti dai pubblici. Partirà questo giovane per Francia et di lá per Italia e Venetia per ritornar in Ongaria.”

¹² Bethlen Péter

¹³ Francesco Contarini. A róla készült festmény. – <http://www.kunst-fuer-alle.de/english/art/artist/image/nicholas-renieri/10402/2/122823/bildnis-des-prokurators-contarini/index.htm>

¹⁴ Girolamo Giustiniano

5.

London, 1628. március 15.

(*ASVe Senato, Dispacci d'Inghilterra, filza 31,*
fol. 26r-27r, 30v, rejtjelezett)

Serenissimo Principe

Il nepote di Gabor mi ha pregato di far tener l'aggiunta lettera costi acciò sia consignata al magnifico Daniel¹⁵ per inviar in Transilvania. Ho scoperto che quel tal Francesco Bornemiza che già fu a Constantinopoli come scrissi et che accompagna questo giovane come tutore et interprete habbi ordine da Gabor di andar giustificando la ritirata del padrone, la pace conclusa con Cesare et di offerire che quando la lega sia unita et voglia impiegando da dovere egli sia per farsi conoscere sempre interessato anche egli i terribili progressi d'Austriaci in Germania. Di questa commissione si è valso qui poiché il duca ha passato una quasi doglianza che Gabor havesse abbandonato la causa di Danimarca a che come mi dice, ha risposto del gioco dicendole prima che hanno fatto il medesimo anche qui poiché l'ambasciatore Inglese a Const[antinopoli], altro non diede mai che parole ne mai hebbe ricapiti per denari tutto che per sostenersi direttore di quella facenda in concorrenza dell'amb[asciatore] Francese dicesse, e promettesse molte cose e per ultimo che la disunione di questi re haverebbe rovinato anche quel principe quando si trovasse hoggi d'impegnato per essi contro Cesare. Il duca gli ha soggiunto che le mosse contro Franza erano state necessarie per il ben publico mentre ella tener massimamente perniciose che sperava nondimeno haver occasione ben presto di rimetter li affari interni et esterni in modo che quel principe havebbe veduti effetti, et ripigliati li suoi boni fini per il bene d'Alemagna. A quello che io scuopro questo soggetto è molto partegiano dei Francesi et certe farò relatione poco buona di questo governo, parendoli haver trovata una Babilonia senza capo, ne membri. Forse vostre eccellenze haveranno occasione di intenderne maggiori particolari costi a quali mi rimette disegnando egli fermarsi qualche settimana per rinovar qualche partito d'animali et d'altro che mi dice tener in commissione. Farà le medesime scuse costi et in Francia per nome del patrone essendone provocato. Io non ho mancato di usar seco tutti quei termini di cortesia che ho stimati convenienti per bene imprimer quei concetti che possomo nella relatione tener viva la ottima volontà di quel principe per verso gli interessi di Vostra Serenità dichiarando egli apertamente che fa più stima delle promesso di lei che di tutti gli altri insieme et che per essa farà sempre apperere effetti di verso interessata amicitia. Gratie etc.

Di Londra li 15 Marzo 1628.

Di Vostra Serenità

Alvise Contarini ambasciatore

Al serenissimo principe di Venezia

¹⁵ Vargyasi Daniel Lőrinc

Rövidítések és irodalomjegyzék

Adalékok

1990

Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez. I. MONOK István: *Idősb Bethlen István levelei.* II. GÖMÖRI György: *Emlékkönyvi bejegyzések.* In: *Ráday Évkönyv*, VI. kötet. Budapest, 1990. 193–209.

BENDA

1979

BENDA Kálmán: *Pázmány Péter politikai pályakezdése.* In: *Az MTA I. osztályának közleményei*, 28 (1979) 275–287.

1981

BENDA Kálmán: *Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában.* In: *Századok*, 115 (1981) 726–748.

BÍRÓ

1914

BÍRÓ Vencel: *Bethlen viszonya Pázmánnyal.* In: *Erdélyi Múzeum*, 31 (1914) 181–194.

HELTAI

1984

HELTAI János: *Bethlen Péter és Pázmány.* In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1982/1983.* Budapest, 1984. 411–421.

KECSKEMÉTI

1626

KECSKEMÉTI Gergely: *Ulysses Pannonicus.* Franeker, 1626 (RMK III. 1397) 21–23. versszak

KEMÉNY

1980

Kemény János önéletírása. Sajtó alá rend. WINDISCH Éva. Budapest, 1980.

LUKINICH

1926

LUKINICH Imre: *Az iktári Bethlen fiúk külföldi iskoláztatása.* In: *Nagyenyedi album.* Szerk. A Nagyenyedi Református Kollégium. Budapest, 1926. 79–100.

State Papers

1915

State Papers 1915 Calendar of State Papers, Venice, Vol. XX. London, 1915. 607.; Vol. XXI. London, 1916.

Temetési pompa

1646

Temetési pompa, mely... Bethlen Péter... meghidegedett testének... földben eltakarításáig celebráltatott... Várad, 1646. (RMK I. 787)